

УДК 65.014

© **Тетяна ШЕЛЕЙКО****ПІДГОТОВКА РОБІТНИЧИХ КАДРІВ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ВІЙНИ (1944 – 1945 рр.)**

Розглядається комплекс питань, пов'язаних з організацією та функціонуванням навчальних закладів системи державних трудових резервів на початковій фазі відбудовних робіт в Україні. Висвітлюється нормативно-правова база їхньої діяльності, кількісні параметри, що ілюструють відомчу належність, контингент учнів, матеріально-побутове забезпечення. Указується на труднощі та негативні тенденції в налагодженні навчального процесу.

Ключові слова: *відбудова, трудові ресурси, школи фабрично-заводського навчання, ремісничі училища, промислове виробництво, залізничний транспорт.*

Реалізація відбудовної стратегії радянського керівництва в Україні передбачала максимальне використання внутрішніх трудових ресурсів. Тривалість бойових дій, величезні людські втрати та евакуація 1941 р. призвели до значного зменшення кількості кваліфікованих кадрів [1, 7 – 73]. На початку відбудовної епопеї, коли пріоритетним завданням стало розбирання зруйнованих виробничих площ та впорядкування території промислових об'єктів і транспортної інфраструктури, ці операції мали здійснюватися некваліфікованою робочою силою. Однак для будівельних і монтажних робіт, налагодження виробництва необхідні були фахові працівники широкого спектру технічних професій – будівельники, слюсарі, монтажники, ковалі, фрезерувальники, токарі, електромонтери, робітники гірничих та металургійних спеціальностей та інші. Досить переконливо про це свідчить доповідь військового голови Головного бронетанкового управління (ГБТУ) Червоної армії капітана Воргушина на заводі № 37 [2]. Через брак на виробництві машин, вимушені простої й недостатню допомогу заводу з боку Наркомтанкопрому однією з основних причин невиконання плану з виробництва самохідних установок СУ-76И вказувалася мізерна кількість кваліфікованої робочої сили.

Так, через відсутність електрозварників складальний цех мав кілька днів простою. Тим часом відділ кадрів заводу, незважаючи на гостру потребу електрозварників, не забезпечив їхньої своєчасної фахової підготовки, хоча всі можливості для цього були.

Лише наприкінці травня директор заводу видав наказ про навчання або, точніше, підготовку чотирьох електрозварників зі складу некваліфікованого персоналу.

Через відсутність токарів механічний цех заводу також не працював на повну потужність. У травні тут мали місце тривалі простої верстатів, тоді як складальний цех відчував гостру потребу у виробі, так само потерпаючи від значного дефіциту робочої сили. У цеху налічувалося шість основних складальних бригад, які за звичайних умов і напруженої праці могли скласти не більш ніж 25 машин на місяць, тоді як плановим завданням передбачалося 37!

Задовольнити країну в необхідному обсязі кваліфікованими кадрами були покликані державні трудові резерви СРСР (ДТР) – система організованої підготовки й розподілу нових робітників, створена Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про державні трудові резерви СРСР» від 2 жовтня 1940 р., яким визначалися три типи навчальних закладів:

- ремісничі училища з дворічним терміном навчання для підготовки кваліфікованих металістів, металургів, хіміків, гірників, нафтовиків, працівників морського транспорту, підприємств зв'язку тощо;

- залізничні училища з дворічним терміном навчання для підготовки робітників складних професій залізничного транспорту – помічників машиністів, слюсарів із ремонту паровозів і вагонів, котельників, бригадирів із ремонту колій тощо;

- школи фабрично-заводського навчання (ФЗН) з 6-місячним терміном навчання для підготовки робітників масових професій, передовсім для вугільної, гірничорудної, металургійної, нафтової промисловості та будівельної справи [3; 4, 774 – 775].

Зазначений документ, як і постанови Ради Народних Комісарів (РНК) «Про створення Головного управління трудових резервів при РНК СРСР» та «Про призов міської та сільської молоді в ремісничі училища, залізничні училища та школи ФЗН» поклав початок організації єдиної централізованої системи ДТР, переваги якої стали відчутні в перші дні війни, і тому виявився для країни важливим актом не тільки економічного, а й оборонного значення [5, 776 – 777; 6].

До ремісничих і залізничних училищ, створених на базі шкіл фабрично-заводського учнівства, запрошували молодь віком від 14 – 15 років, як правило, із 7-класною освітою; до шкіл ФЗН – 16 – 17-річних, які мали загальноосвітню підготовку. Навчальні заклади системи ДТР повністю фінансувалися за рахунок державного бюджету. Учні перебували на казарменому становищі й повному державному забезпеченні: харчування, обмундирування, гуртожиток, підручники, навчальні посібники надавалися на безплатній основі. Ті, які закінчили навчання, вважалися мобілізованими й повинні були відпрацювати чотири роки поспіль на державних підприємствах відповідно до вимог Головного управління трудових резервів (ГУТР) при РНК СРСР [7; 8, 87 – 99].

У міру просування фронту на захід випускників навчальних закладів відряджали в щойно визволені від ворога райони країн. Утім, система підготовки кадрів відроджувалась і на місцях [9, 55 – 71]. Цей процес в Україні ретельно відстежували й контролювали партійні органи республіки.

16 березня 1944 р. начальник Республіканського управління трудових резервів (РУТР) при РНК УРСР П. Бережний надіслав секретареві ЦК КП(б)У Д. Коротченку доповідну записку на предмет організації ремісничих, залізничних училищ та шкіл ФЗН в областях УРСР, що складалася з кількох розділів [10, 1 – 9].

У першому з них – «Завдання з організації ремісничих, залізничних училищ та шкіл ФЗН» – зазначалося, що згідно з постановами Державного комітету оборони (ДКО), РНК УРСР і ЦК КП(б)У та наказами начальника ГУТР при РНК СРСР, у 8 областях республіки (Ворошиловградській, Сталінській, Харківській, Дніпропетровській, Київській, Сумській, Полтавській та Чернігівській) до 1 травня 1944 р. передбачалося організувати 336 навчальних закладів системи ДТР із контингентом учнів 138 040 осіб, зокрема спеціальних ремісничих училищ (для навчання дітей-сиріт) – 5 (2 000 учнів); ремісничих – 98 (40 060 учнів); залізничних – 9 (3 210 учнів); шкіл ФЗН – 224 (92 770 учнів) [11]. Розподіл учнів за областями представлений у таблиці.

Область	Училища	Кількість учнів	Школи ФЗН	Кількість учнів
Сталінська	30	12 500	118	47 950
Ворошиловградська	20	8 700	49	22 300
Харківська	21	8 775	26	11 650
Дніпропетровська	8	4 300	13	5 250
Сумська	9	2 875	5	1 450
Київська	10	3 550	2	750
Полтавська	6	1 480	5	1 720
Чернігівська	1	275	6	1 700

У Запорізькій, Кіровоградській та Житомирській областях велись роботи зі створення таких закладів, хоча директивними документами це не передбачалося (крім ремісничого училища на базі заводу № 478 Наркомату нафтової промисловості (НКНП) у Запорізькій області). Тут весною 1944 р. вже діяло 20 ремісничих училищ та шкіл ФЗН.

Навчальні заклади цього типу базувалися на підприємствах 32 наркоматів: Наркомвугілля – 91 (43 100 осіб), Наркомчормету – 43 (17 800), Наркомбуду – 38 (16 850), Наркомжитлоцивільбуду – 16 (8 000), Наркомхімпрому – 15 (6 700), Наркомелектростанцій – 15 (44 100), Наркомату шляхів сполучення (НКШС) – 12 (4 210), Наркомбоєприпасів – 10 (3 750), Наркомкомунхозу – 12 (3 735), Наркомважмашу – 7 (3 600), Наркомрадгоспів – 10 (3 000), Наркомелектропрому – 3 (2 500), Наркоммінозброєння – 4 (1 760), Наркомтанкопрому – 3 (1 650), Наркомтанкобуду – 5 (1 650), Наркомлегпрому – 7 (1 650), Наркомбудматеріалів – 4 (1 300), Наркомсередмашу – 3 (1 200), Наркомліспрому – 6 (1 150), Наркоммісцевпаливпрому – 1 (1 015), Наркомзв'язку – 2 (900), Наркомавіапрому – 2 (560), Наркомзему – 3 (700), ГБТУ – 1 (500), Наркоммісцевпрому – 2 (500),

Наркомсудпрому – 1 (400), Наркомморфлоту – 1 (400), Комітету у справах кінофікації – 2 (350), Наркомхарчопрому – 1 (260), Головного артилерійського управління Червоної армії (ГАУ) – 1 (200), Наркомторгу – 2 (200), майстерень ГУТР – 12 (4 550).

У другому розділі документа розкривався хід виконання рішень керівних органів. 279 закладів (83%) необхідно було організувати до 1 березня 1944 р., 57 – до 1 квітня й 1 травня. Фактично до 1 березня діяло 248 училищ та шкіл ФЗН (85 %). Недовиконання планових завдань спостерігалось в ремісничих училищах (77 замість 78) та школах ФЗН – 157 замість 188. Натомість залізничних училищ до 1 травня 1944 р. було створено 9 замість 8 за планом.

До 1 березня 1944 р. у 279 навчальних закладах (НЗ) системи ДТР мало навчатися 117 350 осіб, фактично до навчання приступило 59 302 (50 %), з них:

Заклади	Планово	Фактично
Спеціальні ремісничі училища	20 000	20 000
Ремісничі училища	33 495	26 641
Залізничні училища	2 935	3 052
Школи ФЗН	78 920	29 609

В областях склалася така ситуація:

Область	Планова кількість		Наявна кількість	
	навчальних закладів	учнів	навчальних закладів	учнів
Сталінська	136	56 000	91	25 251
Ворошиловградська	63	29 150	57	26 641
Харківська	38	17 175	43	10 160
Дніпропетровська	13	6 250	13	4 272
Київська	9	3 150	13	2 387
Полтавська	8	2 100	8	1 554
Сумська	10	3 225	16	3 281
Чернігівська	2	200	7	445

Найбільше невиконання планових завдань спостерігалось у Сталінській (45 шкіл ФЗН, 25 749 учнів) та Ворошиловградській (6 шкіл, 18 226 учнів) областях. Значний недобір контингенту учнів зафіксовано в усіх областях (окрім Сумської). Усі ці показники слугували підставою для констатації незадовільної ситуації з виконанням вказівок центральних органів у цій сфері.

Причини такого стану викладені в третьому розділі доповідної записки:

1. У деяких випадках наркомати не вживали належних заходів для надання, ремонту й обладнання приміщень для училищ і шкіл ФЗН. Так, постановою РНК УРСР від 15 грудня 1943 р. № 531 передбачалося створення до 15 січня 1944 р. 30 шкіл ФЗН будівельників на базі будівельно-монтажних організацій і заводів металоконструкцій Наркомбуду у Ворошиловградській, Сталінській, Харківській областях. Окрім 2 навчальних закладів у Харкові, жодна школа ФЗН не розпочала роботу.

Інший приклад. Відповідно до наказу начальника ГУТР при РНК СРСР від 21 листопада 1943 р. № 919-ас у Дніпропетровську на базі паровозоремонтного заводу до 1 лютого 1944 р. мало бути створене залізничне училище з контингентом учнів 500 осіб. Оскільки ж будівля, що до війни належала цьому навчальному закладу, була зайнята Управлінням Сталінської залізниці, а іншого приміщення не надали, справа з його організацією стояла на місці.

Незрідка будівлі училищ та шкіл ФЗН були зайняті військовими частинами та шпиталями. Так, на Дніпропетровщині в приміщенні школи ФЗН № 22 з можливим контингентом 300 осіб перебували підрозділи Червоної армії, школи ФЗН № 23 (300 осіб) та ремісничого училища № 1 – шпиталі.

У Запорізькій області організація спеціалізованого ремісничого училища на базі заводу № 478 Наркомавіапрому затримувалася внаслідок відмови начальника гарнізону звільнити приміщення, наданого училищу.

2. Комплектування училищ та шкіл ФЗН здійснювалось в основному за рахунок місцевої молоді, яка мешкала в батьків і не потребувала гуртожитків. Для того, аби укомплектувати училища й школи ФЗН, необхідно було мобілізувати сільську молодь, яка потребувала місць у гуртожитках. Вирішення цієї проблеми ускладнювалося з кількох причин. По-перше, бракувало необхідного інвентарю (ліжок, столів, стільців, тумбочок тощо); по-друге, у великому дефіциті були постільні речі (матраци, подушки, простирадла, ковдри і т. ін.), а також натільна білизна, одяг, взуття, які мала надати ГУТР при РНК СРСР.

Використання фондів на всі ці речі в I кварталі перебувало під загрозою зриву, оскільки управління постачання і збуту ГУТР цьому питанню належної уваги не приділяло. Підтвердженням слугували такі цифри. Для контингенту учнів Сталінської, Ворошиловградської, Харківської, Дніпропетровської, Київської, Полтавської та Сумської областей необхідно було бавовняних тканин: для одягу – 1 687 900 м, білизни – 3 870 600 м, підкладок – 1 295 400 м, всього – 6 859 300 м; ковдр – 93 300 штук, взуття – 117 150 пар. Натомість, за нарядами на I квартал 1944 р. було передбачено: для одягу – 1 460 000 м, білизни – 2 135 000 м, підкладок – 750 000 м, разом – 4 345 000 м; 50,4 тис. ковдр, 109 тис. пар взуття. Фактично навчальні заклади системи державних трудових резервів одержали 3 млн м тканини, 21 тис. ковдр, 25 тис. пар взуття.

До Сталінської області тканина для пошиву м'якого інвентарю почала надходити лише з другої половини лютого, а ковдр було отримано тільки 7 045. До Ворошиловградської області в березні 1945 р. тканини взагалі не надійшли. Місцева

влада одержала лише 7 тис. ковдр, 10 тис. пар парусиногового взуття (70% – жіночого) та 600 матраців.

У Полтавській та Сумській області отримали невелику кількість тканини для одягу, а в Дніпропетровській, Запорізькій, Київській та Чернігівській усе ще очікували централізованого постачання тканини, одягу, білизни.

3. Незадовільно здійснювалося забезпечення навчальних закладів кадрами керівних працівників. Так, до 1 березня в училищах та школах ФЗН 8 областей не вистачало 434 керівники різних рівнів: 145 – у ремісничих і залізничних училищах та 289 – у школах ФЗН, у тому числі:

Керівники	Училища	Школи ФЗН	Разом
Директори	19	24	43
Заступники директорів з політчастини	34	106	140
Завучі	30	–	30
Старші майстри	32	84	116
Головні бухгалтери	38	67	105

Така ситуація зумовлена тим, що, по-перше, відкликання зі східних областей СРСР працівників системи трудових резервів, які раніше працювали в Україні, відбувалося вкрай повільно. З 643 осіб до 1 березня повернулися 385, а прибула в республіку лише 131 особа; по-друге, обкоми, міськкоми та райкоми КП(б)У не приділяли достатньої уваги питанню комплектування училищ та шкіл кадрами керівних працівників – директорами й особливо замполітами. У східних областях країни 25 осіб працювали замполітами, а дефіцит кадрів цієї категорії в УРСР становив 140 осіб. Автор документа висловлював міркування про те, що проблему кадрів замполітів можна було б вирішити за рахунок функціонерів, які перебували в розпорядженні місцевих партійних органів.

Насамкінець П. Бережний клопотав ЦК КП(б)У про те, щоб: 1) зобов'язати обкоми КП(б)У заслухати на засіданнях бюро доповіді начальників головних управлінь трудових резервів та керівників господарських організацій про хід виконання директивних рішень про створення училищ та шкіл ФЗН; 2) звернути увагу ГУТР при РНК СРСР на незадовільний стан постачання училищ та шкіл УРСР товарами для виготовлення м'якого інвентарю, білизною, одягом та взуттям; 3) прискорити відкликання зі східних областей СРСР в Україну працівників системи трудових резервів; 4) дати вказівку обкомам КП(б)У здійснювати перевірку забезпечення обласних управлінь трудових резервів, училищ та шкіл ФЗН керівними кадрами.

На виконання рішень керівних органів обласні комітети партії та виконавчі комітети Рад ухвалювали відповідні постанови. Для прикладу, Вінницькі обком КП(б)У та облвиконком ухвалили постанову № 68 від 18 вересня 1944 р., якою передбачалося:

1. Провести призов (мобілізацію) молоді до ремісничих, залізничних училищ та шкіл ФЗН у кількості 4 555 осіб у період від 1 жовтня до 1 листопада 1944 р.

2. Для проведення призову міської та колгоспної молоді до цих навчальних закладів організувати в містах і районних центрах призовні комісії у складі: голови міськ-, райвиконкому (очільник комісії), лікарів (терапевта й хірурга), а також надати для супроводу призваної молоді медичний персонал із медикаментами.

3. З метою правильного проведення медичного відбору створити в містах і районних центрах медичні комісії у складі завідувача міського (районного) відділу охорони здоров'я (голови комісії), лікарів (терапевта, хірурга) та надати для супроводу призовного контингенту медичний персонал із документами. Забезпечити заповнення медичними комісіями довідок про стан здоров'я на кожного мобілізованого, які мали передаватися до училищ разом з іншими документами учнів.

4. Призову підлягала в першу чергу вся міська молодь, яка не навчалася й не працювала: а) до ремісничих і залізничних училищ – молодь чоловічої статі віком 14 –15 років та жіночої – 15 –16 років; б) до шкіл ФЗН – молодь чоловічої статі віком 15 –17 років, жіночої – 16 –18 років. У випадку, коли призов молоді, яка не навчалася і не працювала, не забезпечить виконання встановленого завдання з призову, передбачалося мобілізувати учнів шкіл Нармкомосвіти (НКО) й НКШС, окрім учнів 8 –10 класів.

5. Зобов'язати зав. бюро з обліку та розподілу робочої сили при облвиконкомі, начальника облуправління трудових резервів та секретаря Вінницького обкому ЛКСМУ перевірити підготовку училищ та шкіл до прийому молоді, яка мобілізувалася.

6. Зобов'язати голів райвиконкомів та парткомів до початку призову забезпечити контроль за своєчасною подачею транспортних засобів для перевезення мобілізованої молоді та її прибуттям до пунктів збору, а також забезпеченням харчовими пайками на весь час проїзду.

7. Зобов'язати начальника обласного управління трудових ресурсів до початку призову повністю забезпечити призовні комісії бланками путівок та літерами для проїзду залізницею, забезпечити своїми представниками прийом мобілізованої молоді у школах і училищах.

8. Встановити, що передачу мобілізованої молоді призовні комісії здійснюють представникам трудових резервів за іменними списками.

9. Зобов'язати керівників виконкомів райрад і секретарів райкомів партії встановити звітність про хід призову молоді до шкіл ФЗН, ремісничих і залізничних училищ і повідомляти до обкому КП(б)У та облвиконкому телеграфом щоп'ять днів, починаючи з 5 жовтня 1944 р. (секретар Вінницького ОК КП(б)У – Г. Міщенко, заст. голови ОВК І. Лосєв) [10, 11 – 12].

Налагодженню роботи шкіл ФЗН та РУ перешкождали насамперед труднощі матеріального порядку. Прикладом того, як вирішувалися справи, може слугувати ситуація зі школою ФЗН на базі заводу № 308 Наркомсудпрому СРСР у Києві, створеною на підставі рішення ДКО від 17 лютого 1944 р. До вересня дирекція підприємства зобов'язувалася відремонтувати гуртожиток і забезпечити його

твердим інвентарем. 17 жовтня 1944 р. начальник Республіканського управління трудових ресурсів Синицин звернувся до директора заводу № 308 Махна з нагадуванням про його обов'язок виконати рішення центральних органів. 30 жовтня новий директор підприємства Ніколаєв повідомив про завершення робіт у гуртожитку, додавши копію акта про прийом підготовленого до прийому учнів гуртожитку та приміщення для теоретичних занять. Він також поінформував про те, що на учнів ФЗН чекають обладнані робочі місця і у зв'язку з цим просив керівництво РУТР при РНК УРСР прискорити набір учнів до навчального закладу [10, 14 – 17].

Керівництво Головного управління трудових резервів постійно вело листування з очільниками підприємств щодо прискорення організації шкіл ФЗН та ремісничих училищ. Так, 29 листопада 1944 р. заступник начальника ГУТР С. Шепель і начальник відділу шкіл ФЗН Д. Іщенко надіслали листа директору заводу № 784 Наркомозброєння Смирнову, в якому зазначили, що організація школи ФЗН на 300 учнів, передбачена постановою ДКО № 6709 від 14 жовтня 1944 р., перебувала під загрозою зриву через відсутність інвентарю в гуртожитку. Перевірка наданих у гуртожитку приміщень облуправління трудових резервів виявила їхню повну непридатність.

Автори листа застерігали, що за відсутності практичних кроків для ліквідації негараздів вони змушені будуть порушити перед (НКО) питання про зняття з плану організації школи ФЗН при заводі № 784 [10, 16].

Робота зі створення мережі цього типу навчальних закладів тривала і в інших регіонах. 30 жовтня 1944 р. відбулося спільне засідання бюро Сталінського обкому КП(б)У та облвиконкому, на якому було ухвалене рішення про додаткову мобілізацію молоді на роботу на промислові об'єкти регіону. У доповідній записці голови ОВК М. Гадова секретарю ОК КП(б)У Г. Міщенку повідомлялося, що призову в кількості 1 000 осіб підлягала в першу чергу вся непрацююча молодь і ті, хто не навчався: 1) до шкіл ФЗН – юнаки 15 – 17 років та дівчата 16 – 18 [10, 23 – 24].

18 листопада 1944 р. завідувач особового сектору ЦК КП(б)У Горохов надіслав телеграму, у якій облвиконкоми та обкоми партії Вінницької (Гадов, Міщенко), Ворошиловградської (Орішко, Гайовий), Кам'янець-Подільської (Ковбасюк, Устенко), Кіровоградської (Іщенко, Горенков), Сталінської (Струєв, Мельников) областей зобов'язувалися в тижневий термін мобілізувати у школи ФЗН з міської та сільської молоді 6 000 осіб додатково до кількості, встановленої постановою РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 11 вересня 1944 р. № 1194.

У зв'язку з цим виконкоми обласних рад та обкоми партії Волинської, Ровенської, Львівської та Станіславської областей звільнялися від виконання постанови РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 11 вересня 1944 р. № 1194 в частині призову молоді до шкіл ФЗН Сталінської та Ворошиловградської областей.

Республіканське управління трудових ресурсів УРСР зобов'язали забезпечити в областях прийом і супровід призваної молоді до місць перебування навчальних закладів [10, 34 – 35].

Як вирішувалися питання організації ремісничих училищ та шкіл ФЗН, показують дії керівництва заводу № 308 Наркомсудпрому. Згідно з рішенням ДКО від 17 червня 1944 р. № 6033 та спільними наказами Наркомсудпрому й ГУТР від 20 – 24 липня 1944 р. № 1302/357 та від 22 серпня 1944 р. № 1520/447, на підприємстві необхідно було організувати РУ на 250 осіб та школу ФЗН на 150 осіб.

Для виконання цих рішень дирекція заводу за сприяння міськкому КП(б)У домоглася звільнення і передачі йому приміщення колишнього РУ № 5, яке займала Особлива будівельно-монтажна частина (ОБМЧ) № 305 [11]. Будівлю капітально відремонтували, привели до належного стану, пристосувавши для навчальних та виробничих занять. Сюди завезли 11 верстатів, кілька десятків слюсарних тисків, верстаків, столів і лавок для навчальних аудиторій, а також інструменти. До ремісничого училища надіслали 7 фахівців, призначених на посади майстрів. Завод відремонтував і обладнав гуртожиток ФЗН і передав його обласному управлінню трудресурсів.

Не обійшлося без негараздів. До РУ прибуло на навчання лише 37 учнів. Директор навчального закладу Черновецький під різними приводами відмовлявся підписати акт приймання приміщення РУ і лише через 37 днів, після втручання партійних органів, погодився це зробити.

Облуправління трудрезервів не забезпечило набір до школи ФЗН. Начальник управління Бережний, посилаючись на відсутність контингенту, запропонував гуртожиток, що призначався для ФЗН, передати ремісничому училищу, а також перевести до нього дві групи верстатників з РУ № 2 другого року навчання, відклавши відкриття ФЗН до квітня 1945 р., тобто до чергової мобілізації молоді.

Далі – більше. 23 грудня 1944 р. обласне управління трудових резервів ухвалило рішення про розпуск управлінсько-адміністративного й навчально-педагогічного персоналу, а також 37 учнів РУ № 1, мотивуючи відсутністю гуртожитку та дров для опалення.

Враховуючи гострий дефіцит кваліфікованих кадрів та необхідність виконання завдань ДКО, директор заводу № 308 Ніколаєв звертався до керівних органів із клопотанням про вирішення питань, пов'язаних з організацією навчання в РУ та школі ФЗН [10, 26 – 28].

Перешкодою на шляху організації школи ФЗН на заводі № 784 Наркомату озброєння СРСР стала відсутність директора. Керівництво підприємства неодноразово зверталося до Київського облуправління трудових резервів із цього приводу, але справа вирішена не була. Це змусило заводчан звернутися 29 листопада 1944 р. до ЦК КП(б)У, аби прискорити пошук кандидатури на посаду директора ФЗН [10, 38].

19 листопада 1944 р. за підписом секретаря Дніпропетровського обкому партії П. Найдюнова до ЦК КП(б)У надійшов розгорнутий звіт про хід мобілізації та організацію ремісничих училищ і шкіл ФЗН на території області. У ньому зазначалося, що згідно з постановами РНК СРСР від 16 серпня 1944 р. № 1105 та від 10 вересня 1944 р. № 1232, постановами РНК УРСР та ЦК ВКП(б) від 13 вересня 1944 р. в області проводився призов молоді до РУ та ФЗН. Керівництво області здійснило низку

організаційних заходів, у тому числі в липні – серпні були сформовані спеціальні бригади, що виїжджали на підприємства, на базі яких передбачалося створення таких навчальних закладів. За матеріалами, наданими цими бригадами, відбулися наради з керівниками промислових об'єктів із приводу підготовки матеріальної бази до прийому учнівського контингенту. У вересні проведено нараду керівників області з директорами РУ та ФЗН, на якій обговорювався рівень готовності цих установ до початку навчального процесу.

Крім того, уповноважених із мобілізації проінструктували про особливості мобілізації молоді перед поїздкою в райони області.

Обласна газета «Зоря» постійно вміщувала на своїх шпальтах матеріали стосовно мобілізації. Згідно з планом на території Дніпропетровщини до ФЗН необхідно було мобілізувати 10 900 осіб, до РУ – 350, разом – 11 250 осіб. Призов розпочався 5 жовтня 1944 р. До 9 листопада мобілізовано 10 105 осіб, зокрема 7 341 хлопця та 2 704 дівчини, учнів шкіл НКО – 1 045, добровольців – 2 006. Трудрезервам передали 8 448 осіб (6 115 хлопців та 2 333 дівчини).

Серед причин несвоєчасного виконання плану мобілізації вказувалися запізнений випуск та зарахування на роботу випускників РУ та шкіл ФЗН, запізнення з ремонтом навчальних і виробничих приміщень та гуртожитків, відсутність інвентарю [10, 4 – 6].

20 листопада 1944 р. секретар Ворошиловградського обкому партії надіслав до Києва інформацію про хід виконання рішення про мобілізацію молоді в РУ та школи ФЗН області. До 15 листопада школи ФЗН прийняли 11 613 осіб, у тому числі з Ворошиловградської області – 5 576 осіб, Вінницької – 3 108 осіб, Кам'янець-Подільської – 1 730, Волинської – 1 199, ремісничі та залізничні училища – 871 особу з Ворошиловградської області.

Не виконали планів призову: Вінницька область – 392 особи, Волинська – 801, Кам'янець-Подільська – 770, разом – 1 963. Зі звіту про мобілізацію молоді до шкіл ФЗН, ремісничих та залізничних училищ у 1944 р. по Ворошиловградській області постає, що згідно з планом призову передбачалося залучити до ремісничих і залізничних училищ 860 осіб, шкіл ФЗН – 5 275 (у т.ч. 3 000 з міст). 8 вересня 1944 р. заступник голови Комітету Погрібний надіслав з Москви вказівку про скасування набору молоді до школи ФЗН домноремонту. Отже, план мобілізації скоротився на 500 осіб.

Загалом обласні органи передали трудрезервам 5 576 осіб, з них – 3 074 хлопці та 2 502 дівчини: до ремісничих і залізничних училищ – 532 хлопці та 339 дівчат, зі шкіл НКО та НКШС – 362 особи, дитячих будинків та дитприймальників – 76. Добровільно зголосилося до навчання у школах ФЗН та ремісничих училищах 2 129 осіб [13, 13].

1 січня 1945 р. Львівський обком КП(б)У надіслав до ЦК КП(б)У інформацію про те, що області на 1944 р. встановлено план мобілізації до ремісничих училищ 1 400 осіб, шкіл ФЗН – 250. З них передбачалося набрати: до ремісничого училища залізничного транспорту № 51 триста осіб (до поч. 1945 р. було набрано 187 осіб), ремісничого училища залізничного транспорту № 62 – 350 осіб (набрано 214), школи ФЗН залізничного транспорту – 250 осіб (96) [10, 24].

У довідці про стан ремісничих і залізничних училищ та шкіл ФЗН на Полтавщині від 12 грудня 1944 р., надісланій до ЦК КП(б)У секретарем Полтавського обкому КП(б)У з кадрів П. Колінком, станом на 1 грудня 1944 р. наводяться дані про набір на 1944 –1945 навчальний рік [13, 16 – 18]:

№	Місце перебування	Навчальний заклад	За планом	Фактична наявність
1	Полтава	РУ № 1	260	260
2	Кременчук	РУ № 2	360	360
3	Лубни	РУ № 3	260	257
4	В. Буромка	РУ № 4	300	300
5	Полтава	РУ № 5	200	200
6	Крюків	РУ № 6	500	354
7	Зеньків	РУ № 7	300	300
8	Карлівка	РУ № 8	200	200
9	Полтава	РУ № 9	350	350
10	Зеньків	РУ № 40	400	207
11	Полтава	ФЗН № 1	300	257
12	Лубни	ФЗН № 2	200	179
13	Крюків	ФЗН № 4	400	423
14	Згурівка	ФЗН № 5	260	220
15	Полтава	ФЗН № 6	250	237
16	Кременчук	ФЗН № 7	300	268
17	Полтава	ФЗН № 8*	–	–

*Зробила один випуск і перебувала в стадії реорганізації.

Для учнів РУ № 6 та шкіл ФЗН № 1, 2 і 5 базові підприємства не підготували гуртожитки й навчальні майстерні.

Теоретичні заняття в діючих РУ та залізничних училищах № 1, 2, 3 та 5 почалися 1 жовтня в нормальних умовах.

Залізничне училище № 1 розпочало заняття 1 жовтня, не маючи навчального корпусу й працюючи за перегородкою у виробничих приміщеннях, що створювало сторонній шум. При цьому залізобетонний дах пропускав воду, а парове опалення не діяло, через що учні навчались у холоді. Карлівське РУ № 8, організоване на базі колишньої школи ФЗН № 3, розпочало навчальний процес 15 листопада 1944 р. Зеньківське РУ № 7 та Крюківське РУ № 6 перебували у стадії організації та відновлення і до занять мали стати 1 січня 1945 р. Школи ФЗН № 2 та № 4 1 листопада 1944 р. провели випуск, здійснили другий набір і розгорнули виробниче навчання

15 листопада. Школи ФЗН № 5, 6, 7 та 8, організовані в літній період, завершували виробниче навчання першого набору. З 8 шкіл ФЗН училище № 8, сформоване на базі ОБМЧ № 306, зробило перший випуск учнів і закрилося. ФЗН № 3 після першого випуску реорганізували в РУ № 8, що перебувало в стадії реорганізації.

Усі навчальні заклади розпочали навчальний процес у терміни, встановлені Головним управлінням трудових резервів.

Програмами й навчальною документацією ці заклади переважно забезпечені, за винятком ливарників-формувальників, ковалів, модельників, для яких ГУТР передало недостатню кількість друкованих матеріалів. Навчальної літератури не вистачало всім. У 1944 навчальному році освітні заклади одержали по лінії ГУТР по 5–10 підручників з кожної дисципліни, певну частину зібрали серед учнів.

Плановий контингент учнів системи трудових резервів Полтавської області становить 5 000 осіб. У гуртожитках мешкало 3 000 осіб. Для учнів бракувало 2 000 пар взуття, 3 000 одиниць нижньої білизни, 1 000 комплектів верхнього одягу (форми). Замовлено 5 000 комплектів теплого одягу, який шили для учнів у місцевих майстернях. Не вистачало також 1 000 теплих ковдр, 1 800 літніх ковдр, 2 000 простирادل, 1 200 наволочок нижніх та 4 700 верхніх, 1 600 матраців.

Для повноцінного навчального процесу необхідно було 176 майстрів (115 вже працювали (65%)), 130 викладачів (працювали 55 осіб – 42%).

При Полтавському облуправлінні трудрезервів діяв житлово-побутовий відділ, на який покладался контроль за організацією харчування в РУ та ФЗН. Вартість раціону одного учня в середньому на квартал становила 3 крб 58 к., планова вартість – 5 крб 25 к. Для покращення харчування учнівського контингенту були створені підсобні господарства загальною площею 77,4 га [13, 17 – 23].

Таким чином, незважаючи на низку «вузьких місць» і труднощів об'єктивного та суб'єктивного порядку, у стислі терміни вдалося поновити функціонування системи підготовки кваліфікованих кадрів основних робітничих професій у школах ФЗН та ремісничих і залізничних училищах. Ці зусилля дали змогу вже в 1944 – 1945 рр. виконувати першочергові завдання, пов'язані з відродженням промислової і транспортної інфраструктури України.

Джерела та література:

1. Рашин А.Г. Динамика промышленных кадров СССР за 1917–1958 гг. / А.Г. Рашин // Изменения в численности и составе советского рабочего класса: Сборник статей. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1961. – С. 7 – 73.
2. Коломиец М.В. Трофейные танки Красной Армии. На «тиграх» на Берлин! / М.В. Коломиец. – Режим доступу: : <http://www.litmir.net/br/?b=167979&p=22>.
3. Белкин В.Б. Государственные трудовые резервы СССР / В.Б. Белкин. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/80852/>.
4. Указ Президиума Верховного Совета СССР «О государственных трудовых резервах СССР» (2 октября 1940) // Решения партии и правительства по хозяйственным

- вопросам. 1917 – 1967 гг. Сборник документов за 50 лет. – М.: Политиздат, 1967. – Т. 2. 1929–1940 гг. – С. 774 – 775.
5. Постановление Совета Народных Комиссаров СССР «Об образовании Главного управления трудовых резервов при Совнаркоме СССР» (2 октября 1940 г.) // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1917 –1967 гг. Сборник документов за 50 лет. – М.: Политиздат, 1967. – Т. 2. 1929 –1940 гг. – С. 776 – 777.
  6. Постановление СНК СССР от 02.10.1940 № 1852 «О призыве городской и колхозной молодежи в Ремесленные Училища, Железнодорожные Училища и школы Фабрично-Заводского Обучения». – Режим доступу: : <http://www.bestpravo.ru/sssр/eh-zakony/v7a.htm>.
  7. Создание системы государственных трудовых резервов // Народное образование в СССР. Под ред. М.А. Прокофьева и др. – М., 1967. – Режим доступу: <http://www.detskiysad.ru/ped/narod23.html>.
  8. Трубников С.В. О подготовке квалифицированных рабочих через систему профессионально-технического образования / С.В. Трубников // Формирование и развитие советского рабочего класса (1917 – 1961 гг.): Сборник статей. – М.: Изд-во «Наука», 1964. – С. 87 – 99.
  9. Митрофанова А.В. Развитие рабочего класса СССР в период завершения строительства социализма и постепенного перехода к коммунизму (1938 –1961 гг.) / А.В. Митрофанова // Формирование и развитие советского рабочего класса (1917 –1961 гг.): Сборник статей. – М.: Изд-во «Наука», 1964. – С. 55 – 71.
  10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1, оп. 23, спр. 874.
  11. Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 21.08.1943 «О неотложных мерах по восстановлению хозяйства в районах, освобожденных от немецкой оккупации». – Режим доступу: http://www.kadet.ru/doc/SNK_SSSR_210843.htm.
  12. Генеральний підрядник. – Режим доступу: <http://www.tovkmb.com.ua/general.html>.
  13. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 23, спр. 879.

© Татьяна ШЕЛЕЙКО

ПОДГОТОВКА РАБОЧИХ КАДРОВ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ТРУДОВЫХ РЕЗЕРВОВ НА ЗАВЕРШАЮЩЕМ ЭТАПЕ ВОЙНЫ (1944 – 1945 гг.)

Рассматривается комплекс вопросов, связанных с организацией и функционированием учебных заведений системы государственных трудовых резервов на начальной фазе восстановительных работ в Украине. Освещается нормативно-правовая база их деятельности, количественные параметры, иллюстрирующие ведомственную принадлежность, контингент учащихся, материально-бытовое обеспечение. Указываются трудности и негативные тенденции в налаживании учебного процесса.

Ключевые слова: восстановление, трудовые ресурсы, школы фабрично-заводского обучения, ремесленные училища, промышленное производство, железнодорожный транспорт.

© Tetiana SHELEIKO

THE PERSONNEL TRAINING IN THE STATE LABOR RESERVES AT THE FINAL STAGE OF THE WAR (1944 – 1945)

The complex of questions related to the organization and functioning of the educational institutions in the system of state labor reserves in the initial phase of restoration works in Ukraine is considered. The regulatory framework of their activity, the quantitative parameters that illustrate the departmental affiliation, the student's contingent and the material welfare are highlighted. The difficulties and negative trends in the organization of the educational process are also pointed out.

Keywords: reconstruction, workforce, schools of factory training, trade schools, industrial production, railway transport.